

पशुपति क्षेत्रमा मनाइने जात्राहरुको सांस्कृतिक अध्ययन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र संकाय अन्तर्गत
नेपाली इतिहास, संस्कृति तथा पुरातत्व विषयमा स्नातकोत्तर उपाधिको
आंशिक परिपूर्तिको निमित्त प्रस्तुत

शोधपत्र

प्रस्तोता

राजेश मानन्धर

रोल नं: ५५१०

त्रि.वि.दर्ता नं :१६६९०-८७

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

नेपाली इतिहास, संस्कृति तथा पुरातत्व केन्द्रीय विभाग

कीर्तिपुर, काठमाडौं

२०७०

पशुपति क्षेत्रमा मनाइने जात्राहरुको सांस्कृतिक अध्ययन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र संकाय अन्तर्गत
नेपाली इतिहास, संस्कृति तथा पुरातत्व विषयमा स्नातकोत्तर उपाधिको
आंशिक परिपूर्तिको निमित्त प्रस्तुत

शोधपत्र

प्रस्तोता

राजेश मानन्धर

रोल नं: ५५१०

त्रि.वि.दर्ता नं : १६६९०-८७

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

नेपाली इतिहास, संस्कृति तथा पुरातत्व केन्द्रीय विभाग

कीर्तिपुर, काठमाडौं

२०७०

त्रिभुवन विश्वविद्यालय
मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्घाय
नेपाली इतिहास, संस्कृति तथा पुरातत्व केन्द्रीय विभाग
कीर्तिपुर
शोधपत्र मूल्याङ्कन समितिको सिफारिश

राजेश मानन्धरद्वारा प्रस्तुत पशुपति क्षेत्रमा मनाइने जात्राहरुको सांस्कृतिक अध्ययन विषयको शोधपत्र त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्घायअन्तर्गत नेपाली इतिहास, संस्कृति तथा पुरातत्व विषयको स्नातकोत्तर उपाधिको आंशिक परिपूर्तिका निमित्त स्वीकृत प्रदान गरिएको छ ।

शोध मूल्याङ्कन समिति

सही

१. प्रा.डा.धनबहादुर कुवर

शोधनिर्देशक

.....

२. वाह्य निर्देशक

.....

३. प्रा.डा. धनबहादुर कुँवर

विभागीय प्रमुख

.....

मिति: २०७०।१२।१

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्घाय

नेपाली इतिहास, संस्कृति तथा पुरातत्व केन्द्रीय विभाग

कीर्तिपुर

शोधनिर्देशकको सिफारिश पत्र

राजेश मानन्धरले मेरो निर्देशनमा त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्घायअन्तर्गत नेपाली इतिहास, संस्कृति तथा पुरातत्व विषयको स्नातकोत्तर उपाधिको आंशिक परिपूर्तिका निमित्त “ पशुपति क्षेत्रमा मनाइने जात्राहरुको सांस्कृतिक अध्ययन शीर्षकमा यो शोधपत्र तयार गर्नु भएको हो । म निजको कार्यबाट सन्तुष्ट छु । अतः प्रस्तुत शोधपत्र परीक्षण-मूल्याङ्कनका निमित्त सिफारिश गर्दछु ।

(प्रा.डा.धनबहादुर कुँवर)

शोधनिर्देशक

मिति: २०७०।१२।१

कृतज्ञता ज्ञापन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा समाजिकशास्त्र संकायअन्तर्गत नेपाली इतिहास, संस्कृति केन्द्रिय विभाग स्नातकोत्तर तह द्वितीय वर्षको आंशिक आवश्यकता परिपूर्ति प्रयोजनको निमित्त प्रस्तुत शोधपत्र पशुपति क्षेत्र(ग्वलः)मा मनाइने जात्राहरुकोसांस्कृतिक अध्ययन नामक शोधपत्र तयार गरी प्रस्तुत गरेको छु ।

यस शोधपत्र तयार गर्नको लागि स्वीकृति प्रदान गर्नुहुने नेपाली इतिहास, संस्कृति तथा पुरातत्व विभाग केन्द्रिय विभागका तात्कालिन विभागीय प्रमुख प्रा.डा.वीणा पौड्यालज्यू तथा हालका विभागीय प्रमुख प्रा. डा. धनबहादुर कुँवरज्यूप्रति कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । यो शोधपत्र लेखन कार्यमा आफ्नो अमूल्य समय तथा सुभाब दिनुहुने शोधनिर्देशक श्रद्धेय प्रा. डा. धनबहादुर कुँवरज्यू तथा श्री डिल्ली बहादुर ओलीप्रति हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । साथै यस विभागमा अध्यापन गराउनु हुने श्री पशुपति न्यौपानेज्यू तथा विभागका अन्य गुरुवर्गहरुप्रति पनि कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । शोधकार्य पूरा गर्ने सिलसिलामा अमूल्य सुभाब, आवश्यक सल्लाह र सहयोग प्रदान गर्नुहुने श्रद्धेय मदन भट्ट, तात्कालिन बूढानीलकण्ठ स्कुलका प्रिन्सिपल नारायणप्रसाद शर्मा, रमेशनाथ दवाडी, ज्ञानप्रसाद आचार्य, मुकुन्द प्रसाद शर्मा, कमल योगी, तुलसी नारायण चित्रकार, नरनाथ लुईटेल, डम्बर ऐर, बाबुराम लम्साल, हृदयमान श्रेष्ठ, धर्म महर्जन, ईन्द्र महर्जन, कमलेश महर्जन, सहेन्द्र महर्जन, जलत राज बैद्य, अरुण विशेत, रेजु शर्मा, विनोद वैद्य, सरोज वैद्य, देवेन्द्र प्रसाद पौडेल, गणेश कुमारी तिमिल्लीना, चेतनाथ निरौला, जीवनाथ लम्साल, भेषराज घिमिरे, गङ्गा घिमिरे, लुन्ज मानन्धर, लुजिन मानन्धर, श्रीमति लक्ष्मी मानन्धर र अन्य अध्ययन क्षेत्रका बुद्धिजीवी/गुरुवर्गलाई धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

सन्दर्भ सामग्री उपलब्ध गराईदिने बूढानीलकण्ठ स्कुल पुस्तकालय, राष्ट्रिय पुस्तकालय, केशर पुस्तकालय, त्रि. वि. केन्द्रीय पुस्तकालय, पशुपति क्षेत्र विकास कोषको पुस्तकालय, पुरातत्व विभागका साथै अध्ययन कार्यमा प्रत्यक्ष र अप्रत्यक्ष रुपमा सहयोग पुऱ्याउनु हुने सबैमा हार्दिक आभार तथा धन्यवाद प्रकट गर्दछु ।

राजेश मानन्धर

मिति: २०७०।१२।१

कृतज्ञता ज्ञापन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा समाजिकशास्त्र संकायअन्तर्गत नेपाली इतिहास, संस्कृति केन्द्रिय विभाग स्नातकोत्तर तह द्वितीय वर्षको आशिक आवश्यकता परिपूर्ति प्रयोजनको निमित्त प्रस्तुत शोधपत्र पशुपति क्षेत्र(ग्वलः)मा मनाइने जात्राहरुकोसांस्कृतिक अध्ययन नामक शोधपत्र तयार गरी प्रस्तुत गरेको छु ।

यस शोधपत्र तयार गर्नको लागि स्वीकृति प्रदान गर्नुहुने नेपाली इतिहास, संस्कृति तथा पुरातत्व विभाग केन्द्रिय विभागका तात्कालिन विभागीय प्रमुख प्रा.डा.बीणा पौड्यालज्यू तथा हालका विभागीय प्रमुख प्रा. डा. धनबहादुर कुँवरज्यूप्रति कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । यो शोधपत्र लेखन कार्यमा आफ्नो अमूल्य समय तथा सुभावा दिनुहुने शोधनिर्देशक श्रद्धेय प्रा. डा. धनबहादुर कुँवरज्यू तथा प्रा. डा. डिल्ली बहादुर ओलीप्रति हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । साथै यस विभागमा अध्यापन गराउनु हुने श्री पशुपति न्यौपानेज्यू तथा विभागका अन्य गुरुवर्गहरुप्रति पनि कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । शोधकार्य पूरा गर्ने सिलसिलामा अमूल्य सुभावा, आवश्यक सल्लाह र सहयोग प्रदान गर्नुहुने श्रद्धेय मदन भट्ट, बूढानीलकण्ठ स्कुलका प्रिन्सिपल केशर बहादुर खुलाल, बूढानीलकण्ठ स्कुलका भाइसप्रिन्सिपलहरु अतिराम के.शी तथा श्रीमति छोमू डोल्मा, तात्कालिन बूढानीलकण्ठ स्कुलका प्रिन्सिपल नारायणप्रसाद शर्मा, रमेशनाथ दवाडी, ज्ञानप्रसाद आचार्य, मुकुन्द प्रसाद शर्मा, कमल योगी, तुलसी नारायण चित्रकार, नरनाथ लुईटेल, होमनाथ आचार्य, डम्बर ऐर, बाबुराम लम्साल, हृदयमान श्रेष्ठ, धर्म महर्जन, ईन्द्र महर्जन, कमलेश महर्जन, सहेन्द्र महर्जन, जलत राज बैद्य, अरुण विशेत्, रेजु शर्मा, विनोद वैद्य, सरोज वैद्य, देवेन्द्र प्रसाद पौडेल, गणेश कुमारी तिमिल्लीना, चेतनाथ निरौला, जीवनाथ लम्साल, भेषराज घिमिरे, गड्गा घिमिरे, लुन्ज मानन्धर, लुजिन मानन्धर, श्रीमति लक्ष्मी मानन्धर र अन्य अध्ययन क्षेत्रका बुद्धिजीवी/गुरुवर्गलाई धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

सन्दर्भ सामग्री उपलब्ध गराईदिने बूढानीलकण्ठ स्कुल पुस्तकालय, राष्ट्रिय पुस्तकालय, केशर पुस्तकालय, त्रि. वि. केन्द्रीय पुस्तकालय, पशुपति क्षेत्र विकास कोषको पुस्तकालय, पुरातत्व विभागका साथै अध्ययन कार्यमा प्रत्यक्ष र अप्रत्यक्ष रुपमा सहयोग पुऱ्याउनु हुने सबैमा हार्दिक आभार तथा धन्यवाद प्रकट गर्दछु ।

राजेश मानन्धर
मिति: २०७०।१२।१

विषयसूची

	पृष्ठ
भूमिका	क
विषयसूची	ख
पहिलो अध्याय : परिचय	१
१.१ संक्षिप्त परिचय	२
१.२ समस्या कथन	४
१.३ अध्ययनको उद्देश्य	४
१.४ अध्ययनको महत्व	५
१.५ पूर्वसाहित्य समीक्षा	५
१.६ अध्ययनको सीमा	९
१.७ अनुसन्धान विधि	९
१.८ अध्याय विभाजन	१०
दोस्रो अध्याय : पशुपति क्षेत्रको परिचय	११
२.१ पशुपति क्षेत्रको भौगोलिक अवस्था	१२
२.२ पशुपति क्षेत्रमा बस्ती र यसको स्वरूप	१३
२.३ पशुपति क्षेत्रको ऐतिहासिक अवस्था	१४
२.४ पशुपति क्षेत्रको धार्मिक अवस्था	१५
२.५ पशुपति क्षेत्रको पौराणिक अवस्था	१७
तेस्रो अध्याय : सामाजिक तथा सांस्कृतिक परिचय	२०
३.१ पशुपति क्षेत्रको समाजिक इतिहास	२१
३.२ पशुपति क्षेत्रको सांस्कृतिक परिचय	२५
३.३ पशुपति क्षेत्रको धार्मिक महत्व	२६
चौथो अध्याय : पशुपति क्षेत्रमा मनाइने जात्रा पर्वहरू	२८
४.१ पशुपति क्षेत्रमा मनाइने जात्रा पर्वहरूको परिचय	२९
४.२ बागमति जात्रा	२९
४.३ अक्षय तृतीय	३०
४.४ सिठी नख	३०
४.५ त्रिशूल जात्रा	३३
४.६ गड्गामाई जात्रा	३४
४.७ घण्टाकर्ण (गठामुगल)	३५
४.८ सोमबार महादेव ब्रत	३८
४.९ जनैपूणिमा	३९
४.१० गुँला	३९
४.११ गाईजात्रा	३९

४.१२ खड्गजात्रा	४०
४.१३ रोपाईं जात्रा	४०
४.१४ कृष्ण जात्रा	४०
४.१५ इन्द्र जात्रा	४१
४.१६ उपाको वनेगु	४१
४.१७ चठा पर्व	४१
४.१८ तीज (हरितालिका)	४२
४.१९ दशैं	४२
४.२० नाड्गाचा ग्याखँ	४३
४.२१ म्हपूजा	४३
४.२२ यःमरि पुन्हि	४४
४.२३ गुहेश्वरी जात्रा	४४
४.२४ चावेहिल गणेशजात्रा	४६
४.२५ नवदुर्गा	४६
४.२६ बाला चतुर्दशीकाः	४६
४.२७ छायाँ दर्शन (तिकिन्चा पूजा)	४८
४.२८ माधव नारायण	४९
४.२९ शिवरात्री	४९
४.३० श्री पिड्गला माई जात्रा (बज्रेश्वरी)	५१
४.३१ पाहाँचहे	५२
४.३२ दु दु च्याँ च्याँ	५२
४.३३ फिटा गुठी	५३
४.३४ वत्सेलेश्वरी जात्रा	५३
४.३५ नक्साल भगवती	५५
४.३६ राम नवमी	५६
पाँचौं अध्याय : पशुपति क्षेत्रको वर्तमान परिवर्तित स्थिति	५७
५.१ वर्तमान परिवर्तित स्थिति	५८
५.२ पशुपति क्षेत्र विकास कोषका गतिविधी	५८
छैठौं अध्याय : उपसंहार	६१
६.१ सारांश	६२
६.२ निष्कर्ष	६५
६.३ सुभावा	६६
परिशिष्ट-१	६८
परिशिष्ट-२	६९
सन्दर्भ सामग्री	८७